

KULTURNO PROPAGANDNI KOMPLET BR. 203, GOD. XIII, BEOGRAD, UTORAK, 15. JANUAR 2019.

Redakcija: Aleksandra Sekulić, Dejan Vasić, Miloš Živanović; Font Mechanical: Marko Milanković; E-mail: beton@danas.rs, redakcija@elektrobeton.net; www.elektrobeton.net; Sledeći broj izlazi 19. februara 2019.

MIXER

Piše: Vladan Jovanović

LOMLJENJE OPIJUMSKOG KOLAČA

Jugoslovenski „opijumski kolač“ bio je zaobljen i umotan u zelje. Na ambalaži je imao utisnuta početna slova opijumske stanice (npr. ST za Strumicu) i „Juzop“ zaštitni znak. Pakovan je u sanduke od po 80 kg.

Iako je ekstrakcija *alkaloida*, baznih azotnih jedinjenja, iz biljaka u zdravstvene svrhe bila poznata još u Starom veku, morfin je zvanično izdvojen iz opijuma i patentiran na talasu nemačkog naučnog entuzijazma s kraja 18. stoleća u hemijskoj radionici *Merck* u Darmstadtu, dok je diacetilmorfin postao zaštitni znak *Bayera* koji ga je pod svojim brendom *heroin* izvesno vreme prodavao kao lek za kašalj i tuberkulozu. Nova epoha darmstadtske laboratorije začeta je 1891. osnivanjem njene američke podružnice *Merck & Co.* Tokom 1930-ih američka ispostava ove fabrike u New Jerseyu više je ulagala u istraživanja premda je proizvodnja i dalje bila bazirana na izradi alkaloida opijuma. Inače, među osnivačima farmaceutskih fabrika širom Severne Amerike dominirale su porodice nemačkih imigranata (Mallinckrodt, Merck, Pfizer) i vojnih liica (Lilly, Squibb) čija je produkcija rasla od Američkog građanskog rata, a naročito Prvog svetskog rata usled povećane potrošnje anestetika i antiseptika. Do 1928. godine američke farmaceutske fabrike bile su 16. profitabilna grana industrije, da bi u „zlatnoj eri“ farmaceutске industrije (1930–1960) dosegle i zadržale prvo mesto.

Ipak, nakon Prvog svetskog rata došlo je do promene u javnoj percepciji opijata ali i samih konzumenata koji su od „nesrećnih žrtava društvenog poroka“ počeli biti tretirani kao kriminalci, naročito u Severnoj Americi. Bilo da se radilo o sve brojnijim morfinistkinjama iz američke srednje klase ili kriminalizovanoj subkulturi „heroinista“, opijum je za kratko vreme postao destruktivna društvena pretnja koju je trebalo suzbijati na globalnom nivou. Prema konzervativnim podacima Harryja J. Anslingera, šefa Federalnog biroa za narkotike, tokom 1931. godine u SAD je bilo oko 140.000 ovisnika dok su se slobodnije procene kretale i do milion ljudi.

Neki autori smatraju da je pionirska uloga razvijenih zapadnih zemalja u ograničavanju proizvodnje i prometa opijata zapravo „američki konstrukt“, jer su nekoliko vekova unazad u Sijamu i Kini već donošene zabrane na čijoj su opstrukciji radile upravo vodeće kolonijalne sile. Taj mit o američkom prvenstvu u suzbijanju opiomanije seže u doba kalifornijske „Zlatne groznice“ i učešća kineskih imigranata na izgradnji železnica, kada je neustrašiva i vredna radna snaga zbog svog „čudnog jezika“ i još čudnijeg običaja pušenja opijuma bila izložena društvenoj segregaciji. Premda etički i društveno opravdana, zabrana pušenja opijuma bila je u osnovi izraz ksenofobije i rasne diskriminacije, a kada je Kongres

1887. proglasio zabranu uvoza sirovog opijuma, crno tržište je buknuo. Dve međunarodne opijumske konferencije (Šangaj 1906, Haag 1911) ograničile su britansko opijumsko tržište u Kini i istakle „etičko liderstvo“ SAD u međunarodnoj kontroli koja je 1909. zabranila uvoz opijuma za pušenje kao i njegovo konzumiranje. Na sličnom tragu bile su inicijative novouspostavljenog Društva naroda za uređenje opijumskog tržišta i suzbijanje opiomanije nakon kojih su u Ženevi potpisane međunarodne konvencije o opijumu (1925), ograničenju proizvodnje i uređenju podele opojnih droga (1931), kao i konvencija za suzbijanje nedozvoljene trgovine opojnim drogama (1936). Odredbe Ženevske konvencije koja je stupila na snagu tek krajem septembra 1928. kršile su mnoge države-potpisnice sve do uredbe iz oktobra 1939. koja je predviđala drakonske kazne za trgovce i posednike droge. Problem ilegalne prerade opijuma bio je skupčan sa mogućnošću desetostruke zarade kojoj su pribegavale vodeće farmaceutske fabrike u Švajcarskoj, Francuskoj i Nemačkoj.

TAMO GDJE VJEČNO SUNCE SJA

U vreme dok je američki Kongres donosio prvu opijumsku zabranu kako bi zaštitio svoju belu populaciju, u centralnom delu Balkana su se zabelela prva polja maka. U poslednjoj deceniji 19. veka u dolini Vardara proizvodilo se oko 70 tona sirovog opijuma godišnje koji je potom izvožen preko Soluna. Pored visokog prinosa, makedonski opijum je zahvaljujući pogodnom tlu i rečnim nanosima bio među najkvalitetnijim u svetu jer je sadržao 14–16% morfina, za razliku od npr. kineskog čija je „morfinaža“ iznosila svega 3–5%. Otuda i interesovanje vodećih svetskih farmaceutskih fabrika za

ovu dragocenu sirovinu čiji je kvalitet bio bez premca, naročito u području Kavadora, Strumice i Velesa.

Do 1928. opijum proizveden u Kraljevini SHS izvožen je pretežno u Nemačku (55%), Švajcarsku (25%) i Francusku (10%), a samo 1928. izvezeno je 145 tona makedonskog opijuma. Od te godine izvoz je gotovo isključivo usmeren na SAD.

S obzirom da je unutrašnja trgovina opijumom u Jugoslaviji bila potpuno slobodna sve do kraja 1931. kada je donet Zakon o opojnim drogama, otkupom i izvozom sirovog opijuma decenijama su dominirale solunske izvozne firme u vlasništvu porodice Scialom. I nakon što je Jugoslavija ratifikovala Ženevsku konvenciju Scialom je sve do sredine 1930-ih ostao zastupnik vodećih evropskih i američkih farmaceutskih fabrika, te glavni preкупac i konsultant državnih tela zaduženih za proizvodnju i eksport makedonskog opijuma. Beogradsko izvozno preduzeće *Sinovi Jakova Šaloma* bilo je sastavni deo *Albert Scialom & Comp.*

MIXER

Vladan Jovanović: Lomljenje opijumskog kolača

ŠTRAFTA

Aleksandra Sekulić: O porazu, o istini i o borbi

BLOK BR. V

Wostok: Kristijanija

Danijel Savović / Studiostrip: Sivo

VREME SMRTI I RAZONODE

Miloš Živanović: Nadgrobna Ana

Vladimir Milojković: Glave

Moje ime je Xu

Inače, u jugoslovenskoj kraljevini su postojale svega dve velike fabrike za preradu opijuma. Prva je osnovana tek marta 1931. u Hrastniku kraj Celja dok je 1936. u Skoplju krenula sa radom *Jugoslovenska fabrika alkaloida S & F Ognjanović*. Fabrikom hemijskih proizvoda u Hrastniku su od njenog osnivanja rukovodili direktor Albert Prochaska i „prokurista“ Emanuel Zelinka, a Ministarstvo trgovine i industrije Kraljevine Jugoslavije je 1935. izdalo dozvolu za podizanje fabrike alkaloida u Skoplju braći Sofroniju i Filipu Ognjanoviću koji su se prethodno bavili proizvodnjom i izvozom sireva.

Do izvesne regulacije haotičnog stanja u jugoslovenskoj proizvodnji i standardizaciji izvoza doveli su pomenuti Zakon o opojnim drogama ali i rešenje Ministarstva trgovine i industrije od 18. februara 1932. kojim je isključivo pravo za izvoz sirovog opi-

juma dodeljeno Privilegovanom akcionarskom društvu za izvoz zemaljskih proizvoda Kraljevine Jugoslavije, poznatijem po svom akronimu PRIZAD, osnovanom 12. maja 1930. radi komisionog plasiranja poljoprivrednih („zemaljskih“) proizvoda u inostranstvo za račun zadruga i izvoznih trgovaca. Opijumsko odeljenje PRIZAD-a kome je 18. februara 1932. poveren izvoz droge, preimenovano je 9. oktobra 1933. u Jugoslovenski zavod za izvoz opijuma (JUZOP).

MI FARMACEUTI S KOLODVORA ALKALOIDA

Uporedo sa legalnim tokovima opijuma i alkaloida na svetskom tržištu, nezakoniti ispadi vodećih francuskih, švajcarskih i nemačkih farmaceutskih kompanija doveli su do jačanja već postojećih krijumčarskih organizacija i njihovog koncentrisanja u zonomama jake prerađivačke industrije. Tako su tokom 1920-ih gradovi poput Pariza, Bazela, Hamburga, Marseillesa i Beča postali

Foto: Vladan Jovanović

li centri u kojima je delovalo nekoliko „transnacionalnih“ kriminalnih organizacija. Prerađevine opijuma iz švajcarskih fabrika išle su mahom ka Egiptu, dok je Elie Eliopoulos krijumčario narkotike iz francuskih fabrika na Daleki Istok i u SAD. Pariska mreža Eliopoulosa tesno je saradivala sa korzikanskom mafijom, zaduženom za transport narkotika iz Marsellella u Severnu Ameriku. Krijumčarenje heroina iz holandskih i belgijskih fabrika bilo je u rukama organizacije jermenskog gangstera Thomasa Zakariana, smeštene u jednoj prodavnici tepiha u Kairu.

Krajem 1920-ih većina pomenutih organizacija za ilegalnu preradu i promet droge je pod pritiscima Društva naroda i američkog Federalnog biroa napustila Pariz i preselila se u Istanbul. Međutim, delovanje šefa Centralnog obaveštajnog biroa za narkotike u Kairu Thomasa W. Russela (poznatijeg po nadimku „Russel Pasha“), primoralo je vlasnike tajnih fabrika na Bosforu da pronađu novo utočište. Zahvaljujući „povoljnim“ političkim prilikama u Bugarskoj i protekciji šefa bugarskog generalštaba Nikole Bakardžijeva čiji je nećak, Metodii Lazov, bio vodeći krijumčar sa „crnih lista“ Društva naroda, desetak fabrika je od 1931. preseljeno iz Istanbula u Sofiju i zapadne oblasti na kojima je delovala Unutrašnja revolucionarna makedonska organizacija (VMRO). Na zasedanju Centralnog opijumskog odbora Društva naroda avgusta 1933. izneti su podaci o „menadžmentu“ u desetak ilegalnih fabrika u Bugarskoj koji je obavhatao lica iz najviših društvenih i političkih krugova Sofije, uključujući VMRO i *Makedonsku banku*. Ali, pošto je vlada Kimona Georgijjeva sredinom 1934. likvidirala paradžravne mehanizme VMRO, Bugarska je delimično skinuta sa „opijumske agende“ Društva naroda ustupivši svoje nezahvalno mesto Jugoslaviji. Zvaničnici u Beogradu su postali svesni težine optužbi koje su počele da stižu od strane SAD. Diskusija o ilegalnoj trgovini u Jugoslaviji vođena je 1938. tokom tri sednice zbog čega je jugoslovenski delegat u Ženevi morao više puta da daje ekspoze kako bi se stvorilo „što bolje raspoloženje kod Amerikanaca“ i time sačuvali glavni kupci JU-ZOP-ovog opijuma. Sudeći po izveštajima jugoslovenskog predstavnika, „odbrana“ je bila uspešna što su pohvalili i američki delegati na sednicama Savetodavne komisije.

Pored Fullerovog (Stuart J. Fuller – nekadašnji šef za narkotike u odeljenju Štejt departmenta za dalekoistočne poslove i beskompromisni zagovornik američkog „rata protiv droge“) delovanja u Društvu naroda, pri američkoj ambasadi u Parizu je 1935. po nalogu Anslingera formirana radna grupa agenata za suzbijanje šverca droge preko Evrope za SAD. Njome je rukovodio bivši carinski agent Alvin Scharff. Pošto je iz tajnog budžeta angažovao 46 agenata i rasporedio ih po najvažnijim evropskim gradovima, Scharff se dao u istragu proizvodnje makedonskog opijuma ali i krijumčarenja alkaloida vozovima *Vienna Expressa* koji je išao iz Istanbula za Pariz.

HEROIN OD SIRA DRAŽI

O kakvim se razmerama krijumčarenja u Jugoslaviji radilo? Prema zvaničnim podacima Ministarstva poljoprivrede, Jugoslavija je u periodu 1927–1939. izvezla ukupno 668 tona sirovog opijuma u vrednosti 386 miliona dinara ili u proseku oko 42 tone godišnje. Prosečni sezonski obrt od 29 miliona dinara po osnovu eksporta makedonskog opijuma u SAD odgovarao je proseku godišnjih budžetskih prihoda Vardarske banovine. Gotovo četvrtina te količine droge bila je u ilegalnom prometu imajući u vidu procene da je u Jugoslaviji godišnje švercovano 8–10 tona sirovog opijuma te da su to radili „mračni inostrani tipovi“, kreatori tajnih kanala kojima su, „osim droge, mogli proticati komunistički materijali i špijuni“. Pošto je značajna količina opijata posredstvom organizacije ruskog emigranta Josifa Raskina završavala na istočnoj obali SAD-a, pretio je novi embargo na uvoz jugoslovenskog sirovog opijuma. Organizacija Josifa Raskina i Leona Goldsteina bila je deo krijumčarske mreže Elija Eliopoulosa. Sam Raskin je bio hemijski inženjer, poslovođa fabrike *Tetkas* u Istanbulu i vlasnik fiktivnog izvoznog preduzeća u Beogradu *Kandra & Co.* kojim je upravljalo nekoliko ruskih emigranata. Raskin je početkom 1930-ih saradivao sa fabrikom Metodija Lazova, a 1932. je uhapšen na putu od Sofije ka Hamburgu i potom proteran iz Beča, gde mu je do tada bila baza.

„Amerikanci, naši najbolji i gotovo jedini kupci, stoje odlučno na gledištu da neće kupovati ni grama opijuma iz zemalja koje tolerišu švercovanje“, upozoravali su iz vrha jugoslovenske diplomatije nakon čega je održana interministerijalna konferencija 20. decembra 1937. na kojoj je ministar trgovine ovlašćen da donese uredbu o izmenama postojećeg Zakona o opijumu. O stavovima i saznanjima Stuarta Fullera iznetim u Savetodavnoj opijumskoj komisiji Društva naroda, zapise je ostavio jugoslovenski delegat u carigradskom Centralnom birou Dragoslav Mihajlović. Fuller je naročito bio detaljan povodom rada skopske fabrike alkaloida *S & F Ognjanović* koja je nedugo nakon svog osnivanja počela da se bavi utajom prerađenog opijuma i švercom heroina. Američki delegat je raspolagao originalnim izveštajima finansijske direkcije s kraja 1937. prema kojima su vlasnici fabrike, braća Sofronije i Filip Ognjanović, prerađili 6,8 tona sirovog opijuma i čak 1.013 kg heroina više od prijavljenog. Dakle, čitava to-

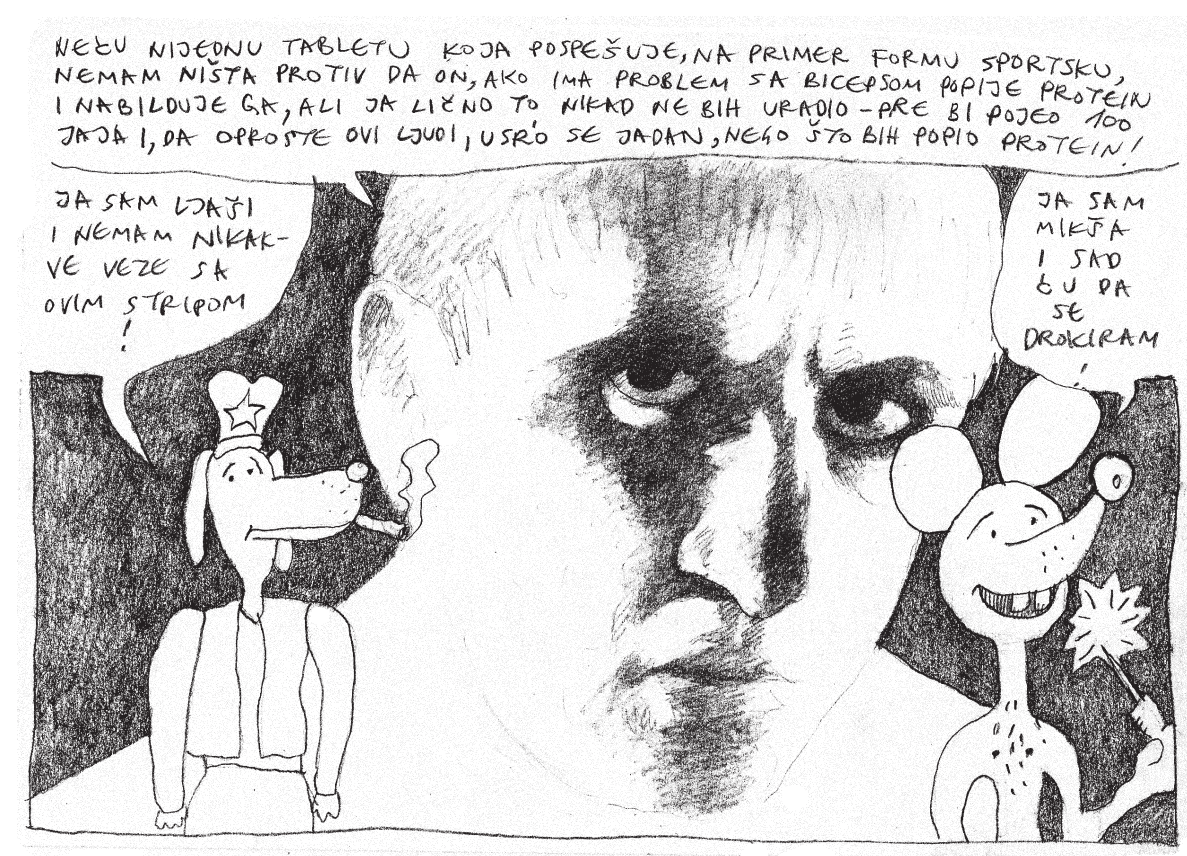
na heroina iz Skoplja otišla je u ilegalni promet od čega je dobar deo zaplenjen u atlantskim pristaništima SAD-a. Reagujući hitro na Fullerove optužbe, vlasti u Beogradu su fabrici Ognjanovića izričito zabranile dalju slobodnu kupovinu opijuma na pijacama. Umesto toga, fabrika alkaloida u Skoplju je morala nabavljati sirovi opijum isključivo preko PRIZAD-a (shodno postojećoj uredbi koju su očitno kršili), dok je pri proizvodnom pogonu imenovan stalni komesar kako bi se pojačala državna kontrola. Krajem 1938. Sofronije Ognjanović je uhapšen u svom stanu u Beogradu sa 10 kg heroina i kažnjen sa 50.000 dinara i mesec dana zatvora, što je bila maksimalna kazna po tadašnjem opijumskom zakonu. Pored ilegalnog prometa diacetilmorfina (heroina), skopska fabrika je izvozila i jeftini morfin što je pretilo da obori cenu u Americi i doveđe do tursko-iranske saradnje protiv jugoslovenskog opijuma. Uz konstantne američke pretnje, ovo je bio dodatni razlog da PRIZAD zatraži definitivno zatvaranje fabrike Ognjanovića „jer preti državnim interesima“. Ipak, do njenog zatvaranja nije došlo. Stavise, fabrika je radila i tokom bugarske okupacije da bi je nove vlasti 1945. nacionalizovale i potom preimenovalе u *Alkaloid-Skopje*.

AMERIKANCI IZ PARIZA

Pored problema sa vlasnicima skopske fabrike, američka diplomatija je registrovala još nekoliko organizacija u Beogradu koje su se bavile ilegalnom preradom opijuma. Februara 1937. otkrivena je banda Đorđa Stojanovića koja je za kratko vreme prerađila skoro tri tone makedonskog opijuma. U distribuciju opijata bilo je uključeno diplomatsko osoblje argentinskog poslanstva u Bukureštu i Beogradu kao i nekoliko trgovaca iz Beča i Budimpešte. Već krajem 1937. otkrivena je i organizacija Danila Tomasovića što je u Beograd dovelo Samuela Brumera, jednog od 46 savetnika pomenutog američkog obaveštajnog centra u Parizu. On je predstavnicima Ministarstva inostranih poslova saopštio da se jugoslovenski opijum nalazi u skoro svakoj pošiljci zaplenjenoj u SAD pa je zapretio „veoma nezgodnim obrtom“ ukoliko ne dođe do potpunog presecanja krijumčarskog lanca. Tom prilikom je preneo da su američke vlasti Tomasovića smatrale „najvećim organizatorom krijumčarenja u Jugoslaviji“, podvukavši da su krijumčari imali saučesnike „među saobraćajnim i drugim državnim organima“. Kada je reč o primedbama na umešanost „saobraćajnih organa“, Brumer je imao u vidu međunarodnu kompaniju za spavača kola *Wagons-Lits* u kojoj su bili zaposleni Danilo Tomasović i još desetak vodećih krijumčara opijata sa Balkana. Inače, Tomasović je u policijskim izveštajima predstavljan kao „industrijalac sa stanom u Balkanskoj ulici“ koji je bio povezan sa grupom ruskih emigranata u Beogradu predvođenih Josifom Raskinom i Mihailom Stamburovskim.

Pored podataka o Tomasovićevoj bandi američki delegat Fuller je izneo informacije o još desetak slučajeva zaplene droge u Jugoslaviji. Fuller i Russel Pasha su i sredinom 1938. tvrdili da se u Jugoslaviji i dalje ilegalno proizvodi droga koju su potom plenili egipatski i američki carinici. Njihovo nezadovoljstvo obimom ilegalne prerade i krijumčarenja opijuma u Jugoslaviji iskazivano je sve učestalijim zahtevima za poostravanje jugoslovenskog krivičnog zakonodavstva.

BLOK BR. V

Krajem januara 1938. u Beograd su ponovo doputovali Brumer i Wait, savetnici američke ambasade u Parizu zaduženi za suzbijanje nelegalne trgovine narkoticima. Oni su u beogradskoj policijskoj upravi izneli svoja opažanja o apsolutnom učešću jugoslovenskih državljana u procesu prerade i šverca opijata, za razliku od dotadašnje dominacije stranaca. Navodeći pozitivne primere bugarskih i turskih vlasti koje su u velikoj meri suzbile ovu vrstu kriminala, Brumer se ponovo zadržao na slučaju Danila Tomasovića čija je aktivnost i bila direktan povod njegove nove posete. Na osnovu podataka bečke policije, otkrivena je veza između Eliopoulosovog šefa za transport droge u SAD Carlosa Fernandez Bacule (inače, peruanskog diplomate) i Danila Tomasovića koji se u konspirativnim pismima s kraja 1937. predstavljao kao „Boža“ nudeći sa svog stovarišta stotine „mašina“, odnosno sanduka sirovog opijuma.

Na meti kritike našlo se i „mlako“ jugoslovensko pravosuđe koje je omogućilo da se izvesni krijumčar Jankulović, prethodno uhapšen u Nemačkoj, po oslobađanju legalno zaposli u skopskoj fabrici alkaloida. Osim toga, slučaj „barona Oršića“ koga je bečka policija uhapsila zbog šverca opijuma pa ga potom proterala, ostao je na Brumera „vrlo mučan utisak“ imajući u vidu svesrdno zauzimanje jugoslovenskog poslanstva u Beču za pomenutog krijumčara. Sredinom decembra 1938. u Jugoslaviji je donet Zakon o pojnim drogama umesto starog opijumskog zakonodavstva čije su simbolične sankcije stimulisale krijumčarenje, kao u slučajevima Ognjanovića i Tomasovića. Osim što je pooštrio kazne, novi zakon je stavio pod jaču državnu kontrolu čitavu opijumsku proizvodnju. Naravno, novi zakon nije mogao odmah rešiti probleme sa krijumčarenjem, naročito neregularnosti do kojih je dolazilo u prekookeanskom transportu.

Osetljivost Jugoslavije na američke kritike primorala je jugoslovenskog poslanika u Washingtonu da se temeljnije posveti opijumskom pitanju. Kada je februara 1939. Frederick T. Merrill iz *Foreign Policy Association* napravio plan za ograničenje produkcije i kontrolu sirovog opijuma, jedan od poverljivih primeraka ovog elaborata završio je i kod jugoslovenskog poslanika. I beogradska štampa je počela sve češće da izveštava o sudskim procesima protiv krijumčara što je takođe vodilo utisku o dobrim efektima novog Zakona o opojnim drogama. Sredinom decembra 1939. pred beogradskim okružnim sudom doneta je presuda protiv međunarodnih krijumčara opijuma predvođenih Petrom Brkanom, šefom beogradske filijale *Wagons-Litsa*. Ova grupa je od 1936. krijumčarila drogu od Istanbula, preko Beograda i Zagreba do Pariza, pri čemu je prepakivanje opijuma u kesice vršeno na zagrebačkom kolodvoru. Suprotno najavljenim merama novog Zakona o opojnim drogama, čini se da grupa Petra Brkana nije prošla mnogo gore od Tomasovića i Ognjanovića koji su svojevremeno kažnjavani po starom zakonu: sam Brkan je kažnjen sa dva meseca strogog zatvora i 100.000 dinara ■

Fragmenti teksta „Jugoslavensko-američka opijumska suradnja 1929–1941. godine“, izvorno objavljenog u Časopisu za savremenu povijest, br.1, 35–65, Zagreb, 2018. Izbor, naslov i oprema redakcijski.

Autor: Wostok

ŠTRAFTA

Piše: Aleksandra Sekulić

O PORAZU, O ISTINI I O BORBI

pismo sa Festivala autorskog filma u Beogradu

Tokom Festivala autorskog filma (FAF) ove godine sam uspela da vidim samo par filmova, ali taj par govori mnogo, a možda još više u dijalogu, pa ću ih u dijalogu i posmatrati. Razgovaraće dva filmska teksta, iako su filmovi različiti po strukturi (recimo da je jedan Odiseja, fokalizovan kroz glavnu junakinju, a drugi se grana kao krošnja) i po stilu (jedan je oštar i narativan, drugi je empatičan i atmosferičan). Preneću njihov međusobni razgovor onako kako se inače ovde filmovi prepričavaju, čistom fabulom, kroz moje sećanje, i ovo pismo sa FAF-a neće se baviti filmskom kritikom, neće je ni proizvesti, ovo će biti razgovor o dve budućnosti, dve perspektive na front koji se intenzivira u Evropi i u svetu, front protiv društva.

NE ZANIMA ME DA LI ĆEMO SE U ISTORIJU UPISATI KAO VARVARI

Film *Ne zanima me da li ćemo se u istoriju upisati kao varvari* reditelja Radu Źudea iz Rumunije prati pripremu i realizaciju performansa o drugom svetskom ratu, koji priprema mlada umetnica u rumunskom gradu (igra je odlična Ioana Iacob). Naslov filma je citat Jona Antoneskua (Ioan Antonescu 1882–1946), koji je propagirao spas i čistotu rumunske nacije progonom i istrebljenjem Jevreja. U filmu koji prati planiranje i pripremu performansa vidimo i neposredni medijski kontekst: proces rehabilitacije osuđenog zločincina u savremenoj Rumuniji, državni filmski projekat, spektakl afirmacije ovog vođe emituje se na televiziji, a zalihе preostalih kostima sa njegovog snimanja umetnica će koristiti i u svom projektu. Tokom izbora učesnika performansa, vidimo penzionere koji su srećni što će dodatno zaraditi, vidimo i kako mladi učesnici naturščici biraju uloge nacista, odnosno rumunske vojske, ali nikako sovjetske armije, vidimo kako se iz arhiva traže fotografije koje će biti projektovane na gradsku kuću kako bi građanima osvestile taloge istorije na sopstvenom trgu, fotografije obešenih i pogubljenih na tom istom trgu. Dok priprema performans, umetnica je u ljubavnoj vezi sa čovekom koji se zajedno sa njom podmeva vulgarnoj državnoj propagandi, ali se postepeno njihov odnos razvija u diskusiju o svrsi njene posvećenosti. Za njega, ona je prvo „preopterećena“ istorijskim zločinima koje pokušava da predstavi u javnosti, njemu smeta što svako može da blati Rumune, a na Jevreje ne sme ni da se pogleda. Vrhunac će ova diskusija dostići kada mu, inače oženjenom muškarcu, ona saopštiti da je trudna i da će zadržati dete, bez obzira da li on želi da se uključi ili ne, na šta će kao odgovor dobiti uvrede, onda i fizički napad.

U toku probe performans, simpatični penzioneri sa početka filma prilaze joj sa žalbom što moraju sa „njima“ zajedno da se nalaze u narativu. „Oni“ su Romi, i kada ona odgovori da su i Romi bili progonjeni kao i Jevreji, dobija odgovor da, otprilike: „nema on ništa protiv Roma, ima on i jednog prijatelja Roma, ali ipak neka njih radi odvojeno“. Probu posećuje i službenik vlasti. Uvidevši kakvih će prizora biti u javnom prostoru nad kojim je nadležan, tokom performans u formi *re-enactment*, gde će se uživo izvesti stvaranje saveza sa nacistima protiv sovjetske armije i progon Jevreja, on počinje dugačak razgovor sa umetnicom kako bi sprečio perfromans u tom obliku. Razgovor podseća na diskusiju Poncije Pilat – Isus Hrist, na šta nas upućuje i direktna referenca umetnice na taj deo Novog Zaveta u nekom trenutku njihovog razgovora. Čitav niz predloga iznosi službenik pred umetnicu u pokušaju da je odvrati od planiranog izvođenja, na primer:

„Zašto ona ne bi napravila performans o Dačanima, na primer, kako su Rimljanima predali grčko nasleđe?“

„Zašto ne radi nešto o komunističkim zločinima, o tome se dovoljno ne govori?“

„Zašto baš o tom masakru, ako već voli masakre, što se ne bavi masakrom u Africi za koji su Francuzi bili odgovorni?“

„Ne može o državnom novcu da se pravi antirumunski performans.“

„A kad je to istina o masakru sprečila novi masakr?“

„Ne verujem da je baš tolika cifra...“ (316.000 ubijenih Jevreja u Rumuniji)

„Ali samo smo se evropezirali... Oponašali smo Evropu u to vreme, to su svi radili!“

TERET

Film *Teret* Ognjena Glavonića bio bi još jedan u nizu filmova, izložbi i, uopšte, događaja o kojem su svi imali mišljenje pre nego što se u svom pravom formatu desi, otvori, izvede, prikaže. Ovoga puta, pokušaj da se svako mišljenje o filmu utera u razrađene obrasce izdajničkog i patriotskog tabora propao je jer ga je film *Teret* obesmislio svojom spejvitošću, odnosno postupkom na koji ovaj rovovski prepucavački diskurs ne računa. Propao je taj pokušaj pojednostavljivanja u čaršiji i zbog frustracije njegovim velikim međunarodnim uspehom, jer se sve te svetske publike i žiriji ne mogu lako prokazati kao izdajnički, mapa putovanja ovog filma je za taj žanr ipak isušive široka i nepredviđena. Film *Teret* bio bi samo još jedan u nizu „post-istorijskih“, distopijskih filmova da je ostavio spomenik Bogdana Bogdanovića (spomen-park Popina) samo sa decom koja se po njemu igraju, a da ništa ne znaju o ratu i revoluciji o kojoj svedoči. *Teret* je, vodeći nas na put uz vozača kamiona (sjajno ga igra Leon Lučev) sa Kosova u Beograd tokom bombardovanja SR Jugoslavije 1999, razgranao tokove pojedinačnih i naizgled marginalnih likova, među kojima su i deca koja su ukrala upaljač iz kabine kamiona i, skrivena na spomeniku, ne uspevaju da dešifruju izgravirane reči „Dok Sutjeska voda teče... 1943–1958“. I sam spomenik, koji ima oblik snajperskog nišana razloženo na tri oblika, ima poruku, koju čita vozač: *Kad zatreba ponovi me*. Vozačev pogled na spomenik i značenje upaljača razjasniće nam se u potpunosti tek u razgovoru sa njegovim sinom u Pančevu, jutro posle traumatičnog otkrića prirode strašnog tereta koji je vozio. Upaljač je nosilac prenosa iskustva II svetskog rata, Narodno-oslobodilačke borbe i socijalističke revolucije u Jugoslaviji, predat od oca, partizana, sinu, sada vozaču kamiona. To je priča o dva brata koja su se u bici na Sutjesci 1943. razdvojila i više se nisu pronašla, dok jedan od njih posle rata ne primeti stablo oraħa na nekadašnjem poprištu bitke, i shvati da je iz džepova njegovog brata, koji je voleo oraħe i nosio ih sa sobom, izraslo oraħovo drvo. Sin ga pita za upaljač, ali vozač ga više nema, nestao je, ukrađen dok je vozio strašni teret. Ova alegorija o ukradenoj šansi za prenos dostignuća revolucije među generacijama ne staje na tom mestu i izlazi iz još jedne zamke post-istorijskog iskaza nemoci. Posle ovog razgovora, vozač kamiona ulazi u prikolicu u kojoj je prevozio tela ubijenih civila sa Kosova i fotografiše unutrašnjost kamiona, iz koga su strašni teret prethodne noći službenici tajno, ali službeno organizovano, istovarili i bagerima zatrpali, pod njegovim skrivenim pogledom; vozač, nekadašnji radnik u fabrici „Utva“, sin partizana, odlučuje da pokuša da zabeleži tragove zločina.

Na tom mestu film *Teret* postaje savremeni antifašistički film.

VARVARI, OPET

Umetnica u rumunskom gradu posle razgovora sa zvaničnikom/zvaničnim narativom, uz pomoć svojih kolega u projektu, javno drži probe „skraćenog“ performans, ali na svečanosti kada se performans izvođi, izvešće ga u celini, sa svim scenama kako je i planiran. Učiniti vidljivim stravične scene pogubljenja na istom tom mestu, slušati antisemitske govore oficira rumunske vojske i prepisku sa državnim vrhom o očišćenju rumunske vojske i teritorije od Jevreja, umetnica je predvidela kao udarac zvaničnom narativu, gde će građani moći da vide prečutanu, potisnutu istinu. Po inicijalnim scenama ulaska nacističke vojske (aplauz okupljene publike na trgu), rumunske vojske (aplauz publike), sovjetske vojske (negodovanje kod građana) i zapaljivo izvedenim rumunskim onovremenim govorima o savezu sa naci-

stima protiv komunista, zamenica gradonačelnika zbunjeno se okreće prema svom kolegi. Na trgu, pak, kada glumci izgovaraju reči rumunskih antisemita, publika tapše. Zbunjeno se okreće umetnica. Vojska izvođi pogubljenja Jevreja, ljudi fotografisu vatru, projekcije i spektakl. Po završetku performansa, kolega glumac prilazi umetnici, zadovoljan što su uprkos svemu uspeali da izvedu celinu, uključujući i scene pogubljenja. Umetnica je zabrinuta, kaže, „Ali ljudi su aplaudirali“. „Ma, to su neki idioti“, kaže kolega. Ostajemo sa zebljnom, sa umetnicom. Njen „Pilat“, službenik, prilazi i čestita joj, veselo, i pruža poklon: knjigu o „onom masakru u Africi, o kojem sam pričao“. Zvaničniku je, čini mi se, laknulo. Preden je prag u kojem čista rekonstrukcija može da uznemiri zvanični narativ, makar bila i u javnom prostoru, sa stotinama učesnika. Naprotiv, *re-enactment* je forma koja je mogla da šokira javnost u početnom stadijumu revizionizma, forma ne funkcioniše u društvu gde je fašistički diskurs normalizovan.

TERET, PRETNJA

Film *Teret* bio bi samo još jedan u nizu filmova koji su u Srbji pokušali da transponuju iskustvo ratova 1990ih godina kroz jedan fragment, subjektivni kadar, građansko zgražanje nad „slomom sistema vrednosti“, da je svojeju junake ostavio u bezizlaznom i očajnom pasivnom stanju trpljenja („Čuti mi trpim!“ dobacuje ravnodušno starac iz ulaza zgrade u Pančevu, na pitanje „Kako ste“). Ali, još je jedna poruka stigla sa vozačem, jedna demo kaseta, benda koji više ne postoji, od bivšeg člana, sada autostopera u Vladinog saputnika na putu sa Kosova ka Beogradu. Mladić (u ulozi odličan Pavle Cemerikić) želi u Nemačku, razgovara sa vozačem tokom njihovog puta, o porodici i ponosno o svom bendu, daje mu da čuje sa svog vokmena, i na kraju poklanja kasetu. Kad stigne u Beograd, mladi autostoper sa svog nekadašnjeg dečijeg igrališta posmatra svetlućave tragove PVO na nebu nad Beogradom, nad kojim grme avioni NATO-a, i mi ne možemo da se oprostimo, da odlučimo, kao ni on, kako dalje. Kasetu njegovog benda vozač Vlada daje svom sinu. On sluša ovu muziku sa svojom drugaricom, u Pančevu, pošto su ponosno zapalili sa svojim drugarima u dvorištu seno uobičeno u penins, kao poruku NATO avionima. I kaže da želi da osnuje bend.

Ovim krajem, kojim odzvanja pesma pank benda (Pasi, jedan od pažljivo biranih anahronizama), film postaje *preteći*, i kako su novine *pretile* pre premijere, „smoriće nacionaliste“. Sistemski podržan, realizovan i „implementirani“ istorijski revizionizam u svojoj osnovi je pokušaj prekida iskustva, brisanje memorije, falsifikovanje, preznačavanje, obeshhrabivanje. Pobuna protiv opresivnih, na lažima i nasilju zasnovanih projekata dešava se upravo na nivoima i u formama koji su takvim sistemima nevidljivi, periferni, marginalni, nejasni. Kontinuiteti se mogu uočavati i ucrtavati kasnije, ali oni, posmatrani iz sopstvenog vremena i specifičnih istorijskih uslova mogu delovati kao neočekivan ili nepredviđeni gest, kanal, mreža, nova forma. I ta eluzivnost gestova pobune od sporadičnih plamenova (u filmu se mali prizori igranja vatrom gradiraju do zapaljenog sena), narasta u artikulaciju neminovno, iz individualne, pa društvene akcije, i iz sopstvene logike pobune. Unuk partizana, sin pobunjenog vozača, postaje panker. Videćemo šta će biti njegovo dete.

POST SCRIPTUM

U Centru za kulturnu dekontaminaciju je 15. decembra obeleženo 40 godina filma *Okupacija u 26 slika* Lordana Zafranovića, po scenariju Mirka Kovača. Tada, davno, domaćoj i međunarodnoj

BETON BR. 203 DANAS, Utorak, 15. januar 2019.

je javnosti bila problematična surova scena ustaškog nasilja nad ljudima u autobusu i bilo je pritisaka da se ona izbací, sa obrazloženjem da će inače ta scena sam film koštati nominacije za velike nagrade. Nije izbačena. Tada je ovo filmsko delo svojim umetnički doslednim postupkom suprotstavilo lepoti predela i dubrovačkog života sav užas fašizma u najeksplicitnijim prizorima, i ovaj je kontrast u samoj srži dalekosežnog uticaja ovog filma. Filip David osvrnuo se tom prilikom i na *Teret*, poredeći ove javne situacije, i to me je inspirisalo da razmislim o tome koliko je odgovor *Tereta* na izazov tematizovanja zločina u ratu savremen. Kako nas je film *Ne zanima me da li ćemo se u istoriju upisati kao varvari* podsetio, u fazi smo normalizacije fašizma. Normalizovana je i medijska krvožednost u direktnom, eksplicitnom prenošenju zločina, žrtava, ubistava, u nekropolitičkom spektaklu svakodnevnog disciplinovanja društva. U jednom od razgovora o filmu *Teret* jedna od učesnica je i primetila da „očekujemo da vidimo te leševe“. Nećemo ih videti, između ostalog i zato što očekujemo, naviknuti, navučeni. Film je minimalizovanim dijalozima i suptilnim znacima razvijao zloslutnost, dakle slutnju, tišinu, i prikazao strašno suočenje samog, individualnog ljudskog bića sa istinom o zločinu. Gest da preduzme nešto, sa perspektivom budućnosti, u ovom slučaju fotografisanje unutrašnjosti ispražnjenog kamiona, jeste moralni i etički prelom filma, i ubeđena sam da je baš taj rez, zbog pretpostavljene budućnosti koja će raspolagati istinom, toliko strašan po društvo uzapćeno prećutkivanjem, potiskivanjem i tišinom ■

VREME SMRTI I RAZONODE

Piše: Miloš Živanović

NADGROBNA ANA

u času ushita doživljava ukazanje Azre na fešti u Banjaluci dana 9. siječnja

Vidjela sam fini party
nigdje ljudi mnogo žandara.
Vidjela sam sretna lica
dugo nisam takva gledala.
Znam za smijeh
imam zašto da se smijem.
Znam za ples
cijeli kordon sada pleše.
Znam za noć
vidim tu je oko mene
kao procvat rasvjeta
kao policijski čas ili očišćeni trg.

Ja se zovem Nadgrobna Ana
otkrila sam velikog čovjeka

stigla sam mu po zadatku
cijelo vrijeme sam ga tražila
lenta ili možda orden, ne znam
sjećam se gorjele su neke svijeće
a ruke njegove tako muške i prozirne
kao putokaz za nešto
za logor ili smrt.

Prisjećam se mnogih stvari
ali pamtim ovaj doživljaj
by the way
nisam bila krupna zvjerka
morala sam ići do kraja
bio je tako lijep te večeri
kao kad mu prodam oružje
kao kad neobično podrigne
kao izvještaj centrali
kao udar, sudbina.

Tvoje ruke u neskladu
između pendreka i evra
gledam grad u prolazu
neki ljudi bježe od nas
hajde pojuri ih jedinicom
urađi im sve što znaš
hajde povedi me sa sobom
mmm, racija.

Govoriš mi da si Slobodan
želim vjerovati u to
specijalci u odsjaju
zaluđuješ me polu-nasilno
hajde uzmi me sa sobom
pokaži mi šta sve znaš
hajde baci foru za dječaka
mmm, racija.

Oduvijek te volim
da li to znaš
pjevaš mi kosovku karaoku
tražim ritam u plesnom koraku
stojeći piškim u pustu Banjaluku
hajde uzmi me sa sobom
pokaži mi šta sve imaš
hajde uzmi me sa sobom
mmm, asanacija ■

Mile, uzmi me sa sobom,
odlikuj me kako znaš.
Užas je moja furka
dječaci trule daleko od oka
roditelji im zaprašuju cestu
a ti si usamljen kao i drugi
pametni i poduzetni ljudi.
Paradni grad je zadovoljan tobom,
strukture ga dobro furaju.

BLOK BR. V

Autor: Danijel Savović / StudioStrip

Piše: Vladimir Milojković

GLAVE

Tomas je sanjao da vozi uzaludno, da uši probijaju
Sanjao je stvorenja sa primaknutim očima
U strahovitoj žudnji za jednostavnošću 1990., još jednom:
Sanjam: prvi dan mog školovanja, ali stižem dockan.
U razredu svi nose bele maske.
Nemoguće je dokučiti ko je učitelj.
U čekaonici ili na ulici
Gde su za Dan žena, pod okriljem noći
Skinuli glave od bronzе nekadašnjih Heroja.
Danas nemamo Heroje.
Čekam. *Zaustavim se da predahnem*
– baš na takvom jednom mestu... ■

14.59h – 15.06h
9.3.2018.
(Subotica, čekaonica
kod lekara, kurziv –
Tomas Tranströmer)

MOJE IME JE XU

Otvorio sam ekran koji ulazi u plastiku
Slažem čipove sa otpornicima
Na pokretnoj traci ruke i prsti
U kutijama pohranjene refleksije očiju
Proveravam stanje
Antene na groblju mladosti
Imam 23 godine
Danas je septembar
Sija gvozdeni mesec
Uskoro ću završiti sa radom
Stupiću u generalni štrajk
Gutam niti bodljikave žice iza rešetaka
Udišem-izdišem
Moje ime je Xu ■

12.43 pm – 12.48 pm
24. februar 2018.
subota
(Pisalište – nova
sezona, CK13)